

GOMBHOZ A KABÁTOT

Válasz Kappanyos Andrásnak

Köszönöm Kappanyos Andrásnak, a műfordítás avatott kutatójának és művelőjének, hogy Verlaine-nel kapcsolatos cikkemre terjedelmes, komoly választ írt. Lám, ugyanarról mennyire másképp lehet vélekedni! Alább elgondolkodom néhány felvetésén, s hogy plasztikusabban megjelenítem – a magam és az olvasó kedvéért is – a Kappanyos által követendőként említett hagyományt, idézek majd a magyar műfordítás két nagy öregjétől: Lator Lászlótól és a néhai Rába Györgytől.

Előrebocsájtom, hogy Kappanyos mindkét *Őszi dal*-fordítása nagyon szép, gratulálok. A formahűség kedvéért megjegyezném, hogy a stórfák 3. és 6. sora a franciában nem „di-dá-di” (mint nála: *legyőznek, napokra*), hanem „dá-di-dá-di” (mint Babitsnál: *s rezg a mélye*, Téreynél: *lankadatlan*), valamint hogy a rímetek több helyütt asszonáncokkal helyettesíti (*rágondolok/jelhagyott*), illetve mozaikrímet alkalmaz, ami idegen Verlaine-től (*hangjaival/ szívembe mar*). De ez csak kukacoskodás a részemről.

Nemrég lefordítottam Dante *Isteni Színjátékát*. A háromsoros tercínákat betartottam, metrumként egy kötött formát, a hangsúly-alapú drámai jambust használtam, viszont a rímelést elhagytam. A munka megjelenése után egy jó nevű író – dicsérő szándékkal – azt írta: jó, hogy Nádasdy lefordította Dantét prózában. „Prózában”! Ez az elszólás pontosan mutatja, hogy a magyar olvasó (még a művelt, irodalmár olvasó is!) lelke mélyén azt tekinti versnek, amiben rímelés van. Erős rím-érzékenység él a magyar irodalomban és különösen a műfordításban – Kappanyos András ezt kívánja óvni, fenntartani, ápolni. Azt mondja, van egy „érvényben lévő versfordítói hagyomány”. Rába György is így látta, amikor elmarasztalt egy fordítót, mert az „nem vette észre például, hogy teli van belső rímekkel, pedig a magyar hagyomány szerint azt is le kell fordítani” (198.).¹

Mit értenek azon, hogy „érvényben lévő” meg „hagyomány szerint le kell fordítani”? Ha a műfordítás művészet (és az, ha olykor gyatrán üzöm is), akkor ez a felfogás káros, mert egy hagyomány nevében előírja, mit hogyan „kell” csinálni. Mintha a festészetben azt mondanám: Krisztust csak szőke, szakállas férfinek szabad ábrázolni. Ez akadémiához, hosszabb távon a kérdéses művészeti ág kihüléséhez vezet. Másként van ez, mint mondjuk az orvosi gyakorlatban: ott mindig az adott korban érvényben lévő hagyomány alapján, „lege artis” (a mesterség törvénye szerint) kell eljárni. Ha valaki nagyon másképp operál, annak megvonhatják a diplomáját. No de a művészetben?

A magyar műfordítás doyenje, Lator László így fogalmaz egy interjúban: „ha akármilyen költői prózában, akármilyen pontosan fordítok verset, az sokkal kevésbé hasonlít arra [az eredeti] versre, mint egy közepes, de formahű fordítás” (130.). Én ennek homlokégyenest az ellenkezőjét gondolom. Lator elmondja, hogy tudja híres fordítókról (Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, s ő maga is dolgozott így), „hogy odairják a sorvégi rímeteket, üres elóttük minden, aztán kitöltik” (137.). A fejemet csóválom: a gombhoz csinálják a kabátot, a kevésbé fontosat teszik meg vezérfonalnak.

A vita alapjául Nádasdy Ádám és Kappanyos András előző számunkban olvasható írásai szolgálnak – a szerk.

¹ Az idézetek forrása Jeney Éva–Józan Ildikó (szerk.): *Nyelvi álarok. Tizenhárman a fordításról*. Balassi, Budapest, 2008. A szövegben ennek lapszámait adom meg.

A „formahűség” fogalma önmagában is viszonylagos. Ne kerteljünk: formahűség az, amit e hagyomány képviselői annak neveznek. Gyakran hallottam például, hogy „a magyarban az asszonánc is rímnek számít” – hát, érdekes, nekem nem, pedig én is magyarul írok. Nem az a bajom, ha a magyar fordító a rímeket asszonánccal helyettesíti – én is szoktam csinálni –, csak ne állítsa erről, hogy formahű, ne tegyen úgy, mintha a magyarban ugyanúgy lehetne rímelni, mint az olaszban, franciában, angolban. Lám, Lator László is osztja azt a vélekedést, hogy a magyar „mindenfajta metrikus és másfajta hangsúlyos verselést is meg tud csinálni. [...] Magyarul bármit tudunk” (131.). Erre csak udvariasan bólogatni tudok, mint amikor valaki azt mondja, hogy az ő faluja a legszebb a világon. Hiszen például a magyarban nincs „svá” magánhangzó (mint a német *Silber*, a francia *feuille morte*), ami sok versformában fontos tényező; a magyarban nincs szabad szóhangsúly (mint az ógörögben), tehát nem lehet játszani a hangsúly helyével, eső vagy emelkedő dallamával úgy, mint Homérosznál; a magyar szótagok merevek, vagyis a magánhangzókat nem lehet összevonni (mint az olaszban: *mio amóre* > *mjamóre*); a magyar szavak vége nyelvtani okokból tele van toldalékokkal, így kevésszer rímelhet tőszó tőszóval (mint az angolban), gyakran csak asszonánccal lehet fordítani a rímeket. – Egyébként maga Lator, miután ecsetelte a magyar nyelv mindenre-képességét, hozzáteszi: „Az azonban csakugyan kérdés, hogy ezek a formák, amelyeket mi csinálunk, mennyire felelnek meg az idegen formáknak...” (uo.). Hát igen. Babits például azt állítja pompás *Isteni Színjáték*-fordításáról, hogy az formahű, azaz megfelel Dante formájának. Nos, nem felel meg. Ettől még egy fordítás lehet kiváló (a Babitsé is az!), de a „formahűség”, a „verstani megfelelés” agarait kissé hátrébb kéne vonni.

Déri Balázs kiadott egy kötet Kavafisz-verset, saját kiváló – de a rímelést mellőző – fordításában. Idézem őt: „ami meg a forma be nem tartását illeti, tisztelettel kérem a fanyalgókat, hogy forduljanak bizalommal az angol, a francia, a német, a svéd, a spanyol, és szinte bármelyik modern irodalomhoz” (55). A szívéből beszél, amikor azt mondja: „A szótagszámlálás meg a rímjelzés [...] legalább úgy elfedi a tehetségtelenséget, mint ahogy egy pillanat alatt elválik egymástól a nyersfordítás és a szabadvers (vagy akár a prózavers)” (56.).

Mint említettem, rímek nélkül fordítottam Dante *Színjátékát*, ebben az értelemben tehát nem formahűen. Komolyan kérdezem Kappanyos Andrást: ha ez – a cikkében kifejtett felfogás szerint – nem műfordítás, akkor mely szinten helyezhető el? Tán olyan, „mint a műszaki leírás: a *mű*-előtag legfeljebb a forrásszöveg irodalmi jellegére utalna”? Hiszen ő is elmondja, hogy a nagyon formacentrikus, az eredetitől a forma kedvéért eltérő fordítás (például Tóth Árpád) és a mechanikus műszaki fordítás között számos átmenet van. Nyilván nem igaz, hogy ha eltávolodunk az elsőtől, azonnal behullunk az utolsóba. Sajnálom, hogy *Őszi dal*-fordításom nem üti meg Kappanyosnál még a szabadvers-szintet sem; szerintem egész jó kis szabadvers, sokat csiszolgattam, mérlegeltem (*zokogás* vagy *sóhaj?* *felsebzik* vagy *sebzik?* mivel nyissam a 2. strófát? *megyek a széllel* vagy *elvisz?* stb.). Az én fordításomat szigorúan bírálja, viszont semmit sem mond az általam idézett német és angol fordításról (melyek szerintem szabadversek, nem műszaki leírások): vajon azokról miért nem nyilatkozik? Talán mert cáfolják elméletét? Vagy mert nem magyarul vannak? Na és?

Vitapartnerem sok olyasmit ír, amivel egyetértek. Kifejti a „szív” kulturális jelentésének holdudvarát: helyes, de ez nem tartozik ide, hiszen prózafordításkor is fennáll. Egyetértek vele abban is, hogy arra kell törekedni, hogy versfordításnál megtaláljuk a minimális szemantikai és verstani torzítással járó kompromisszumot, csak még odatennem (végtére nyelvész vagyok) a grammatikai-szintaktikai szempontot is, mert számít, hogy alá- vagy mellérendelés van, hogy normális-e a szórend vagy szokatlan, stb. Azt viszont Kappanyos tévesen gondolja, hogy a hangtan ne foglalkozna metrikai kérdésekkel. A hangtannak – főleg a „nyelvi hangtannak”, azaz a fonológiának – fontos része a

„metrikus fonológia”, a szótaghatárok, az átszótagolás vizsgálata, a láb, sőt maga a „rím” is a fonológia egyik kulcsfogalma. Szaknyelvészeti munkák foglalkoznak a versformák képletszerű modellálásával. Nem helyálló tehát az a vélekedése, hogy „a nyelvészet felől nézve az ütem, láb, sor fogalmai nem értelmezhetők”. Dehogyan. A formahűség kiterjed a hangtanra (szótagszám, hangsúly, hosszúság, láb, rím stb.), sőt – s éppen ezt kifogásolom a hagyományos magyar gyakorlatban – gyakran csakis arra terjed ki.

Kappanyos alábbi eszmefuttatása igencsak sántít: „Itt egy magyar verssor angol fordításban: »I have no father, no mother«. Az olvasó nyilván rávágja: »Nincsen apám, se anyám«. De vajon miért nem ez: »Nekem nincs apukám, anyukám«? József Attila vagy Kellér Dezső?” – Éppen Kappanyos András, az angol nyelv kiváló ismerője ne tudná, hogy e két mondatot nem lehet egyformán fordítani, hiszen „apuka, anyuka” angolul nem „father, mother”, hanem „daddy, mummy”, vagy „pa, mom”, vagy hasonlók? Miért fordítaná ezt bárki egyformán? Ez stílushiba volna, márpedig műfordításban a stílus a tartalom szerves része versben is, prózában is. Majd így folytatja: „*Amit* mondanak (vagyis az általuk hordozott kognitív információ), nem különbözik: a szubjektum kijelenti, hogy nem rendelkezik sem férfi, sem női közvetlen felmenővel. A két kijelentés kulturális konnotációja, a körüké képzelhető kontextus mégis radikálisan eltér. A magam részéről többre becsülnék egy olyan fordítást, amely ezt a különbséget láthatóvá teszi, amelyről tudni lehet, hogy melyik magyar sor fordítása.” – Persze, ez evidens, csak itt Kappanyos (szándékosan?) összemossa a stílushűséget a formahűséggel, hiszen a példája olyan hiba, mint ha a „Kuss!” és a „Szíveskedjék csendben maradni!” mondatokat egyformán fordítanánk. Hol mondtam én ilyesmit? A szövegek jelentése nem azonos a pusztán kognitív tartalommal: van stílusjelentés is, mint azt Kappanyosnak is tudnia kell. Ennek semmi köze a versformához, ez prózai szövegre is igaz.

„A formahű fordítás hagyománya – írja – némely kultúrában kialakult, máshol nem. Ahol nem, ott jól megvannak nélküle, de ahol igen, ott értéknek tekintik és vigyáznak rá. Igazából nem hiszem, hogy Nádasdy mindezt tényleg el akarná törölni.” Dehogyan akarok én bármit eltörölni – ahogy bevezetni se –, csak elmondtam a magam gondolatait, főleg azt, hogy hidegglélest kapok a kényszeredetten formakövető, tartalom-nyakatekerő fordításoktól. A formahű hagyományt nem tekintem követendő értéknek és nem vigyázok rá. Jól megvagyok nélküle. Aki óhajtja, csinálja – valamelyik ujjunkat meg kell harapni, ki ezt, ki azt harapja szívesebben.

Szép dolog a hagyomány, de a művészetekben (így a műfordításban) nem a hagyományörzés a fő parancs. A művészet nem szereti a határokat, a kötelező helyi tradíciót: szeret végigsöpörni Európán, lásd Balassi, lásd Berzsenyi, lásd Madách, lásd a *Nyugatos*. Ma miért lenne másképp? Ismerjük, tiszteljük a hagyományt – aztán mást csinálunk. Én például ugyanolyan „nyugatos” importőr szeretnék lenni, mint voltak Babitsék annak idején: nyugatos, de persze már nem *Nyugatos*.